

MÜHİMME KAYITLARINA GÖRE BULGARİSTAN'DA GAYR-İ SÜNNİ HAREKETLER (XV-XVI. YÜZYILLAR)

SELÇEN ÖZYURT ULUTAŞ*
Uşak Üniversitesi

ÖZ

Mühimme Defterleri, Osmanlı Devleti'nin gözünden çevrede nelerin yaşandığını görebilmenin en önemli kaynaklarıdır. Divan toplantılarında alınan kararların tutulduğu defterlerdeki hükümler sayesinde devletin güvenliğini ilgilendiren tüm olaylara, meydana gelen toplumsal hareketlere ve dahi birçok konuya dair yaklaşımını görmek mümkündür. Çalışma konusunun öznesi olan zümreler ile alakalı XVI. yüzyıla ait Mühimme Defterleri taranmış ve çeşitli hükümler tespit edilmiştir. Çünkü XV- XVI. yüzyıllarda meydana gelen ve dini söylemleri ön planda tutan isyanlar devletin askeri vaziyeti kadar toplumsal durumunu da yakından ilgilendirmektedir. Başta Şeyh Bedreddin isyanı olmak üzere Anadolu meydana gelen olaylar yüzyıllar sonrasının inanç ve toplum yapısını etkilemiş ve şekillendirmiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse söz konusu ayaklanmalar Bulgaristan'da ve Anadolu'da Alevilik-Bektaşiliğin tarihi sürecini, teolojisini şekillendirmiştir. Farklı tarihlerde meydana gelen şiddetli isyanların sonucunda merkezi yönetimin söz konusu topluluklara yönelik tavrı bu çalışmanın konusudur. İlgili zümrelere dair çeşitli raporlar hazırlayan kimseler devletin bu tür kişi ve kişilere karşı teyakkuzda olmasını ısrarla talep etmiştir. Hatta yer yer gayr-i Sünni topluluklara yönelik askeri hamlelerde bulunulması tavsiye edilmiştir. Oysa devletin, tüm şikâyet ve uyarılara rağmen ilgili kişilere yönelik tutumu her zaman adaletle uygun olmuştur. Çalışmada Mühimme Defterleri gibi birinci el kaynaklardan faydalanarak Bulgaristan sahasındaki gayr-i Sünni hareketlere yönelik devletin tutumu yakından ele alınacak ve tetkik edilecektir.

Anahtar kelimeler: Mühimme Defterleri, Gayr-i Sünni Hareketler, XV- XVI. yy'da Bulgaristan

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen&Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, selcen.ozyurt@usak.edu.tr

Makale Atf Bilgisi: Özyurt Ulutaş, S. (2018). Mühimme Kayıtlarına Göre Bulgaristan'da Gayr-i Sünni Hareketler (XV-XVI. Yüzyıllar). *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 213-230. doi: 10.31679/adamakademi.410039

NON SUNNI-MUSLIM MOVEMENTS IN BULGARIA ACCORDING TO MÜHİMME REGISTERS (XV-XVI. CENTURIES)

ABSTRACT

Mühimme Registers are the most important source of events in the Ottoman State. It is possible to learn more about the political and military events from the said records. Again, from the same records, it is possible to see the approach of the State abidance the events that concern the security.XV-XVI. centuries of revolts are closely related to the social and military situation of the state. Especially the rebellions in Anatolia, especially the Sheikh Bedreddin revolt, are very important for religious and social reasons. Because the revolts in question have directly influenced and shaped the history of the Alevism-Bektashism in Bulgaria and Anatolia. As a result of the violent uprisings that took place in the square, the attitude of the state towards such communities became the subject of this study. With various reports on the relevant societies, it has been demanded that the state be careful and attentive. Because the perception created by ulema and Shaykhulislam was towards the Sultan's follow-up policy towards this person.Because ulema and SheikhuIslam said that the Sultan should be careful with these people. However, in spite of all warning, Sultans always acted with justice to citizens with different beliefs. The state's attitude towards non-Sunni movements on the Bulgarian soil will be closely scrutinized, using first-hand sources such as Mühimme Registers.

Keywords: Mühimme Registers, non-Sunni-Muslim movements, XV-XVI. centuries Bulgaria

EXTENDED ABSTRACT

The north and south of the Danube river are integral parts of Turkish history. The Turks, who existed in these lands for hundreds of years, including the northern part of the Black Sea, directly affected the history of Russia, the Balkans and Europe. The existence of the Turks in these places has shaped the ethnicity, culture and religion as well as politics. The Dobrudja and Deliorman regions in Bulgaria are very important places for Turkish history. Dobrudja, a subject of this study, is a place where new belief interpretations are born and developed. When we look at the history of the entire world, religions which shape societies and states appear to have emerged in certain regions. Dobrudja is a place where religious movements that affect both Byzantine and Ottoman Empire are born. The field subject to this study is the intersection of ancient Turkish beliefs and Christianity and Islam. The Turkish tribes from Central Asia who came to the region on different dates also brought their own culture and beliefs together. Immigrations, wars and states that had continued for centuries resulted in the emergence of new social structures and religious beliefs. As it is known, the region was domiciled by the Turks long before the Ottoman domination. Oguz and the other Turkish tribes who came to Dobrudja from the north were the main elements shaping the social and political structure of the region. One of the most striking features of these places after the Ottoman conquest, or after the Ottoman conquest, is that the troubled communities with central administration are the kind of refuge centers. The physical conditions of Northeast Bulgaria have directly shaped the fate of the region. Dobrudja is a mountainous and wooded area. Therefore, the states had difficulty controlling this area. On the contrary, geographical circumstances helped the opponents hide and live. First of all, Bogomilism, one of the most important political-religious problems of the Byzantine Empire, arise from these lands. The Bogomills who opposed the imperial church lived in these lands for years. The Turks living among the supporters of Bogomilism synthesized their own old beliefs with Bogomil teachings and put forward a new interpretation of Christianity. It is clear that Christianity, especially among the Gagauzs, is different and unique from the classical Orthodox. The Turks who came to Anatolia from the region enrich this syncretic structure. In particular, the Turkmen who came to the region under the leadership of Sarı Saltuk are very important for this study. Some of the Turks in Anatolia had to migrate to the Byzantine lands for various reasons. The leaders of these migrated Turkmens negotiated many times with the Byzantine em-

peror. The Turkmen wanted to live in Dobrudja because it was the best place for their living conditions. The Turkomans who settled among the Christian communities under the leadership of Sarı Saltuk lived here in harmony with their neighbors. It is likely that, as stated, it was not difficult to continue to exist among the communities having problematic and heterodox Christianity with central government. Because Turkmens migrating to the region are also known to be closer to folk Islam than official Islam. As seen in our work, the Turkmens and their religion were also adopted by the Christians in the region. At this point it is necessary to emphasize specifically the Babai movement in the regions of Dobrudja and Deliorman. Bektaşî ve Babai movements were most important spiritual beliefs in this region. Another important religious movement we have seen in Dobrudja was Bedreddini movements. If a researching is to be conducted on the Muslim communities in these areas, it would be a great shortcoming to start Sheikh Bedreddin unintentionally. Even today, the presence of Bedreddin groups in cities in northern Bulgaria is known. According to sources, following the execution of Sheikh Bedreddin, a new religious movement was born based on the words and teachings attributed to him.

In the 16th century, various reports were prepared for this congregation, and the Ottoman Sultans were warned. According to the prominent clergy of the Ottoman State, Bedreddin's followers were very dangerous, perverted community. For this reason, the clergy warned the Sultan to be careful with this congregation. Despite the exaggerated accusations and warnings of the ulama, the attitude of the state was quite different. According to archival documents, the state was more realistic and acted in accordance with the law. For example, despite all the warnings by the ulama, the state sent only two warning letters for Bedreddini's followers. It is possible to see the Ottoman central government's judicial and objective attitude in all the provisions sent to the region. According to research, throughout the XVI. century, only twelve provisions were sent from Istanbul to opposing religious movements in various cities in Bulgaria. Even sending only twelve provisions for a century is enough to show the attitude of the state. Firstly, it is understood that there are very few incidents compared to the population in the region. As understood from the documents, the state ignored the overreaction and warning of the ulama.

The riots that took their power from various religious movements were frequently seen in the Ottoman state. The Sultan and the rulers struggled

with the religious movements that led to the riots and could disrupt the order of the state. Participants of such riots were mostly religious community members. Religious teachings, like winning heaven, were the most important motivational tool for the participants. It was a very difficult situation for the state to distinguish those who rebelled by using religious believers and believers. The Ottoman State always carried out a rigorous examination to make this distinction. The state had never punished anyone for having a different belief. Especially in spite of the intense warning and objections of the ulama, Sultan always took the rule of law in consideration while making a decision. The attitude of the Ottoman State is clearly seen in the archive documents used in this study.

Giriş

Tuna nehrinin kuzeyi ve güneyi Türk tarihinin ayrılmaz parçalarıdır. Yüzlerce yıl boyunca Karadeniz'in kuzeyi dâhil olmak üzere bu sahalarda var olan Türkler, Rusya'nın, Balkanların ve Avrupa'nın tarihini doğrudan etkilemiştir. Buradaki Türklerin varlığı siyasi olduğu kadar etnik, kültürel ve dini yapıyı da şekillendirmiştir. Bugünkü Bulgaristan devletinin kuzeydoğusunda olan Dobruca bölgesi kuzey-güney hattında uzanırken buranın batısında-kuzeyinde Tuna nehri, doğusunda Karadeniz ve güneyinde de yine bir başka önemli Türk iskân bölgesi Deliorman vardır (Karpaz 1994: 482). Çalışma konumuz olan bu saha yeni inanç yorumlarının doğup geliştiği bir yerdir. Tüm dünya tarihi nazar-ı dikkate alındığında, insanları, toplumları, devletleri etkileyecek derecede önemli dini inanç ve yorumların ortaya çıktığı sahaların hayli az olduğu görülmektedir. Bu yerlerin de ekseriyetle orta ve uzak doğuda olduğu malumdur. Bu bakımdan Kuzeydoğu Bulgaristan bölgesi farklı inanç ve etnik yapıların doğduğu yer olması itibariyle dünya tarihinde, elbette ki Türk tarihinde müstesna bir yere sahiptir.

Çalışmaya konu olan saha kadim Türk inançlarıyla, Hıristiyanlığın ve İslamî değerlerin kesişim noktasıdır. Orta Asya'dan bölgeye farklı tarihlerde gelen topluluklar, beraberlerinde kendi kültür ve inançlarını taşımışlardır. Asırlar boyunca devam eden göçler, siyasi hareketlilikler karşımıza yeni toplumsal, dini yapılar çıkartmıştır. Bilindiği üzere bölge Osmanlı hâkimiyetinden çok önce Türkler tarafından yurt tutulmuştur. Kuzeyden gelen Oğuz ve diğer Türk boyları sosyal, siyasi yapıyı şekillendiren ana unsur olmuşlardır. Gerek Osmanlı hâkimiyetinden önce gerekse Osmanlı fetihlerinden sonra bu yerlerin en dikkat çekici özelliklerinden biri ise merkezi yönetimle sorunlu toplulukların âdete sığınma merkezi olmasıdır. Kuzeydoğu Bulgaristan'ın fiziki şartları bölgenin kaderini doğrudan şekillendirmiştir. Dağlık ve ormanlık bir bölge oluşu hâkimiyetin zor sağlanmasına, dolayısıyla buraların muhaliflerin rahatlıkla yaşadıkları alanlar haline gelmesine vesile olmuştur. Öncelikle Bizans'ın yaşadığı en önemli siyasi-dini sorunlardan biri olan Bogomilizm bu topraklarda neş'et etmiştir. İmparatorluk kilisesine, öğretilerine karşı çıkan Bogomiller yıllarca bu topraklarda yaşamışlardır. Heterodoks bir inanç olan Bogomilizm taraftarları arasında yaşayan Türkler ise kendi kadim inançlarıyla Bogomil öğretilerini sentezlemeyi başarmış ve yeni bir Hıristiyanlık yorumu ortaya koymuşlardır. Özellikle Gagauzlar arasında görülen Hıristiyanlığın, klasik Ortodoksluktan farklı ve kendine has olduğu açıktır (Hatlas-Zyromski 2011: 543).

Anadolu'dan İlk Göçler-İlk Temaslar: Sarı Saltuk

Bölgeye Anadolu'dan gelen Türkler ise bu senkretik yapıyı daha da zenginleştirmiştir. Özellikle Sarı Saltuk liderliğinde Türkmenlerin göçü konumuzun miladıdır. Çeşitli nedenlerle Bizans topraklarına göç etmek zorunda kalan Türkmenler, hayat tarzlarına uygun yerlerde yaşamak arzusuyla imparator ile görüştüktan sonra konar-göçer Türkler için en uygun sahanın Dobruca olması üzerine bu bölgeye gitmişlerdir¹. Sarı Saltuk liderliğinde Hıristiyan toplulukların arasına yerleşen Türkmenler burada komşularıyla uyum içerisinde yaşamışlardır. İhtimaldir ki, ifade edildiği üzere, zaten merkezi yönetim ile sorunlu ve heterodoks Hıristiyanlığı yaşayan topluluklar arasında varlıklarını devam ettirmek zor olmamıştır. Çünkü bölgeye göç eden Türkmenlerin de kitabî İslam'dan ziyade Halk İslam'ı dairesinde oldukları bilinmektedir. Aşağıda görüleceği üzere Türkmenler ve yaşadıkları İslam, bölge ahalisi tarafından benimsenmiştir. Çünkü İbn Battûta'ya göre Sarı Saltuk olağan üstü güçlere sahip keramet sahibi biridir. Fakat hayat tarzı, yaşayışı dinin temel prensipleriyle bağdaşmamaktadır (Battûta, 2004: 498). Sarı Saltuk'un kim olduğunu öğrenmek isteyen Kanuni Sultan Süleyman onun hakkında bilgi almak için Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'ye danıştığında ise Şeyhülislâm, Sarı Saltuk'un aklıktan vücudu iskelet haline gelmiş bir keşiş, Hıristiyan din adamı olduğunu söylemiştir². Bu iki önemli ifadeden Sarı Saltuk'un Halk İslam'ını yaşayan, bölgedeki Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilip benimsenen bir şahsiyet olduğunu anlayabiliyoruz. Kuzeydoğu Bulgaristan'daki dini kol onun liderliğini kabul etmiş ve bu vaziyet yüzyıllardır aynı şekilde devam etmektedir.

1 "... Ve Mogol, Sultan 'İzze'd-din'ün camı kasdına cazim olmuşlardur ve yakın geldüler diyü Sultan 'İzze'd-din fi'l-hal nöker ve ehli ve 'ayali birle Antaliyya'ya azm itdiler. İki günden sonra çün Mogol çerisi ve Sultan Rükne'd-din irişdiler, Sultanun baki kalan esbab ve tavarını Han için tasarruf kıldılar... Çün Sultan 'İzze'd-din Keykavus ol haberi iştdi. İş hayra dönmekten ümidi kesildi. Kondustabl'ı Fasilyus katına i'lâm-ı hal ve yir yurt talebine gönderdi... Antaliyya'dan etfal ve 'ayal ve validesiyle Fasilyus katına İstanbul'a gitti. Fasilyus anun ikram ve ta'zim de gayet mübalağa kıldı ve kendüye ve etba' ve eşya'ına çokluk tekellüf itdi... Bir gün Sultan 'İzze'd-din ve Ali Bahadır, Fasilyus'a eyitdiler; "Biz Türk taifesiyyüz daim şehirde durmazuz, daşrada bize yir ve yurt olsa Anadolu'dan bize ta'alluk Türk obaların getirüp anda yaylasavuz ve kışlavasuz" dediler. Fasilyus, Dobruca ilini ki, eyü tavar yücerek tendürüst ve ab u havası hob av yirleridür, anlara yir yurt virdi. Anadolu'dağı kendülere ta'alluk Türk obalanna el altından haber itdiler, kışlak bahanesine İznik'e inüp az müddette Üsküdar'dan çok Türk evi göçdi. Ve merhum, mağfur Saru Saltuk anların-ıla bile geçdi. Çokluk zamanda Dobruca ilinde iki üç pare Müslüman şehir otuz kırk bölük Türk obalan vardı." (Bakar 2017: 630-631)

2 "Sinde sindişim, halde haldeşim, ahırat kanndaşım, eimmei selef bu mes'eleda ne buyururlar ki: Sarı Saltuk didikleri şahıs evliyaullahdan mıdır? Beyan buyunlub musab oluna. El-cevab: Riyazet ile kadid olmuş bir keşişdir." (Okıç 1952: 55-56)

Bu noktada Dobruca ve Deliorman bölgelerindeki Babailiği özellikle vurgulamak gerekmektedir. Balkan sahasında iki önemli Halk İslam'ı ekolü hemen dikkati çekmektedir. Bunlar Bektaşilik ve Babailiktir. Osmanlı döneminde Bektaşilik, Dimetoka'yı merkez tutarak Güney Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve Macaristan'a yayılmıştır. Babailik ise Sarı Saltuk'un meskûn olduğu Babadağ'ı merkez alarak Kuzeydoğu Bulgaristan'da yerleşmiştir (Say 2010: 46-47). Ortaya çıkan bu durumda Ahmet Yaşar Ocak'ın Sarı Saltuk'un Babailer ile olan ilişkisine dair değerlendirmeleri önem kazanmaktadır. Babai İsyanı yıllarında Sarı Saltuk Anadolu'dadır. Ancak daha önemlisi, Sarı Saltuk, isyanda hayli etkili olan Çepni Türkmenlerinden bir aşiretin de başındadır. Yani Ocak'a göre; Sarı Saltuk, bu isyan sırasında Baba İlyas ve Baba İshak'ın yakınında olmasa bile birçok Türkmen Babası gibi isyana katılması ya da en azından fikren desteklemesi yüksek ihtimaldir (Ocak 2002: 99-100). Sarı Saltuk'un ve takipçilerinin yaşadığı yerlerin adeta Babai merkezi olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Öte yandan Bektaşî geleneğinde her yerde Hacı Bektaş-ı Velî, Pir olarak kabul edilmektedir. Babailerde ise farklı yörelerde farklı isimler dini lider olmuştur. Ancak önemli nokta şudur ki; bu kimseler birbirlerine halef seleftir ve silsile mutlaka Sarı Saltuk'a ulaşmaktadır. Dobruca'da Sarı Saltuk'u takiben üç önemli şahsiyet vardır; Otman Baba (1466-1477), Akyazılı Sultan (1469-1552), Demir Baba (1552-1650). Bu kişilerin dışında bölge sakinleri arasında Hacı Bektaş-ı Velî'ye veya Bektaşîliğe dair bir iz bulmak mümkün değildir.

Bedreddinî/Simavnalû

Dobruca'da karşımıza çıkan bir diğer önemli dini hareket ise Bedreddinîlik'tir. Bu sahalardaki Müslüman topluluklar üzerine bir tahkikat yapılacak ise Şeyh Bedreddin'i anmadan başlamak büyük bir eksikliğe neden olacaktır. Bugün dahi Bulgaristan'ın kuzeyinde kalan şehirlerde Bedreddinî grupların varlığı bilinmektedir. Kaynaklara göre Şeyh Bedreddin'in idam edilmesine müteakip ona atfedilen sözler ve öğretiler temel alınarak yeni bir dini akım doğmuştur. XVI. yüzyılda ise bu zümreye yönelik çeşitli raporlar hazırlanmış, Osmanlı Sultanları uyarılmıştır.

XV-XVI. yüzyıl Osmanlı kroniklerine bakıldığında Aşıkpaşazâde'den itibaren eserlerin tamamında isyandan bahsedilmektedir. Fakat yazılı bilgilerin olayın tam manasıyla anlaşılmasını sağlamaktan yoksun olduğu açıktır. Kaynaklardaki bilgiler ekseriyetle birbirinin tekrarı mahiyetindedir. Ancak daha ilginç ve vahim olanı Bizans tarihçisi Dukas'ın aktardıklarıdır. Dukas'a göre

Börklüce Mustafa; Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasında fark olmadığını, Hıristiyanların da Allah'a inandığını ve bunu inkâr eden her Müslüman'ın dinden çıkacağını, kadınlar hariç evlerin, eşyaların, hayvanların ortak kullanılması gerektiğini vaaz ederek peygamberliğini ilan etmiştir (Dukas 1956: 68-69). Bu noktada vahim olan husus şudur ki; maalesef bir takım ideolojik kaygılarla Şeyh Bedreddin'e ilk sosyalist ve benzeri bir takım yakıştırmalar yapılmaktadır. Öncelikle burada da görüldüğü üzere ideolojik söylemlere malzeme yapılan ifadeler Börklüce Mustafa'ya aittir. İkinci olarak yine siyasi maksatlarla sıklıkla kaynak gösterilen ve Şeyh Bedreddin'e ait olduğu iddia edilen Varidat adlı eserin hayli tartışmalı durumunun ısrarla göz ardı edilmesidir. Oysa araştırmacıların birçoğu eserin Şeyh Bedreddin'in ölümünden sonra ona ait olduğu söylenen sözlerin müritleri tarafından kitap haline getirildiği görüşündedir (Ceyhan 2012: 520-522). Bu durum ise eseri oldukça şüpheli ve tartışmalı bir hale getirmektedir. Kimin yazdığı belli olmayan ve Şeyh Bedreddin'e ait olduğu sadece iddiadan ibaret olan bir kitap üzerinden ideolojik söylemler geliştirmenin ve tarih yazmaya çalışmanın bilimsel olamayacağı açıktır.

Tüm bu tartışmalara rağmen ise ortadaki gerçek Şeyh Bedreddin'e atfen dini bir ekol oluşmuştur ve bu ekol de Balkan Aleviliğinin temeli sayılmaktadır (Ocak 1999: 179). Bedreddinîliğin dini bir hareket olarak ortaya çıkışı ise tarihin karanlıkta kalan noktalarından biridir. Dobruca'ya geçtikten sonraki faaliyetleri, isyanı hakkında tam bir malumat bulunmayan Şeyh Bedreddin'in ölümünden sonra nasıl bir dini lider haline geldiği muammadır. Ona atfedilen sözlerin dini öğreti haline gelmesi ve bu öğretiyi etrafında insanların bir araya gelerek yüzlerce yıl var olabilen dini topluluk olmalarının cevabı tam olarak verilememektedir. Bütün bu cevapsız sorulara, karanlık noktalara rağmen mevcut en büyük hakikat Bedreddinîler/Simavnalılar'ın varlığıdır.

Bu topluluğun varlığı o denli gerçektir ki XVI. yüzyılın önemli din adamları Osmanlı Sultanını bu topluluğa karşı uyaran raporlar hazırlamış, fetvalar çıkartmışlardır. Merkezi yönetimi Simavnalılar hakkında uyaran ilk kişi İdris-i Bitlisî'dir. Heşt Bihîşt'de Şeyh Bedreddin'in haramları mübah kıldığını, avamdan ve kötü insanlardan oluşan takipçilerine hayvani zevkleri ve nefislerinin hoşuna gidecek tüm çirkinliklere izin verdiğini yazmıştır (Bitlisî 2008: 278). Ancak bu yazılanlar yeterli olmamıştır ki Kanuni döneminin önemli din adamlarından Şeyh Bâli Efendi bizzat kaleme aldığı raporu doğrudan Sultana göndermiştir;

“Padişahlar imanın destekçileri ve İslam’ın koruyucuları oldukları için, kâfirlerin ve şeytani mühtedilerin muhalefetiyle karşılaşılır. Padişahlar bu entrikaları ve komploları ezmelidir. Bedreddin-i Simavi’nin manevi soyundan gelen Çelebi Halife diye birinin zuhur ettiği bilinmektedir. Bedreddin-i Simavi, Allah’ın gazabına uğramış ve idam edilmiştir. O yolunu şaşırılmış bir adamdı ve başkalarının da yolunu şaşırtıyordu; baştan çıkartıyordu; şeytani mühtedilerin piri, mühlidlerin kaynağı, şeriatı bozan, günah içinde yaşayan bir suçluydu, yolunu yitirmişlerin müridi, fesadın ve isyanın başıydı. Vilayet-i Dobruca ve Deliorman sakinleri – Allah’ın gazabı üzerlerine olsun- bu sahte şeyhten el alıyorlar ve ona intisab ediyorlar. Hepsî kadın, erkek, birader, bacı, yaşlı genç, şarap ve müzik aletlerini de alıp toplanırlar. Düzmece ve yoldan çıkmış, yolunu şaşırılmış ve şaraptan sarhoş olmuş şeyh kadeh elinde onları şöyle paylar; “Bu şarap Kevser’dir, üzüntüleri uzaklaştırır, neşe verir. Buradaki kadınlar ve kızlar cennetin hurileridir, şu sakalı bitmemiş gençler gilmanlardır ve cennet dedikleri Allah tarafından ilahi yemeklerle doldurulmuş bir sofraya olan bu dünyadır. Ölümünden sonraki hayat, ulema takımı, vergiler bunların hepsi görüntüden başka bir şey değildir.” Bu edepsiz sözlerin yanı sıra acayip küfürler de savurur. “Lacivert gök kubbenin ebedi olmadığına ve yeryüzü krallığının hükümdarının krallığının dışında kaldığına da inanmayın. O insanın kalbindedir; insanı bilen Allah’ı da bilir; insan Allah’tır.” Bunun üzerine onun yoldan çıkmış uğursuz müridleri güruhu haykırır: “İnsan Allah’tır” ve şeyhin önünde şöyle diyerek secdeye varırlar: “Pirim benim Allah’ımdır.” O zaman mumlar söndürülür. Karanlıkta kadehler elden ele geçer, şeriatın kalesi yıkılır ve birçok suç ve iğrençlik işlenir. Nefislerine yenik düşen birçok insan şeytana uyar.” (Tietze 1988: 119-120)

Şeyh Bâli Efendi bu grubun tüm “fenalıklarını” yazdıktan sonra Simavnalıların Dobruca’da yaşamakla yetinmeyip “cihanı istila ettiğini” ve bunlarının kökü kazınmadıkça dinin korunamayacağı hususunda Sultanı şiddetle uyarmıştır. Bedreddinîlere dair ikazlar devam etmiş ve bunların kim oldukları ve onlara nasıl davranılması gerektiğine dair devrin Şeyhülislâmı Ebussuud Efendinin fetvaları söz konusu topluluğa bakışı pekiştirir mahiyettedir. İlgili sorulara Ebussuud Efendinin verdiği yanıtlar dikkat çekicidir;

“Soru: “Şeyh Bedreddin yandaşlarına küfür ve lanet etmeyen kâfirdir” diyen birisine şeriat bakımından ne yapmak gerek? Cevap: Diğer kâfirler gibi “Bedreddin yandaşı olanlar kâfirdir”, demek doğrudur. Ancak bunların adını anmayıp, lanet etmeyen kendi halinde Müslümanlar kâfir olmaz.

Soru: Simavnalı tائفesinden bir bölük insan şarap içip, izinle birbirlerinin eşlerine tasarruf etseler bunlara ne yapmak gerekir? Cevap: Öldürülmesi gerekir.

Soru: Bir kimse “Kim Şeyh Bedreddin dervişlerini evine misafir alırsa onu azarlayıp ayrıca suç parası almak gerekir” dese bu uygulamaya dine uyar mı? Cevap: Misafir olan kötü şöhretli Simavî yandaşıysa uyar” (Düzdağ 2012: 256-257)³.

3 Burada yer verdiğimiz ifadeler Ebussuud Efendi’nin fazlasıyla tarafı olduğunu düşündüğümüz fetvalardır. Ekseriyetle siyasi kaygılarla yazılmış bu tarz fetvalara maalesef geçmişimizde rastlanmaktadır. Özellikle Ebussuud Efendi’nin inanç ve düşünce dünyasını yansıtan fetvalarından bir diğeri de Yunus

Son olarak Şeyh Mahmud Hüdaî Efendi'de hazırladığı raporla yine Simavnalıların kim olduğuna dair tafsilatlı bir açıklama yapmış ve nihai hükmü vermiştir; “*Ve Kızılbaşlar ile birdirler. Önceden beri aralarında işlem ve anlaşma vardır. Hatta orada sipahiler Kızılbaş seferi oldukça onlara emir verildikte kimisi tımardan vazgeçmiştir. Kimisi mühürleyip gitmişlerdir. “Tımar hatırı için ere kılıç çekilmez” derler ve içlerinde asla şeriat ve sünnet eseri yoktur. Müslümanlardan bir adam öldürmek, kâfir öldürmek kadarınca gaza bilirler, rafizi’dirler, fesat kaynağı ve fitne doğuran kimselerdir. Kalabalık taifedirler. İçinde yer yer şeyhleri adında şeytanları vardır. Daima bozgunculuk ve yoldan azdırmakla uğraşırlar. Ve bu taifeye Simavî derlermiş. Açıkça ve göz göre göre halifelere söverler. Işık taifesi ve onların fenalıklarını anlatmak zordur. Her zaman Kızılbaşlığın meydana çıkmasını ve yayılmasını temenni ederler. Bu çeşit rafizilerdir, mülhid ve zındıktırlar⁴.*” (Ahmed Refik 1932: 5).

Devletin Bakışı

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin önde gelen din adamlarının yazdıklarına göre Simavnalılar'ın kim oldukları, ne yaptıkları hayli şedit bir surette açıklanmış ve devletin gerekli tedbiri alması hususunda Sultan defaatle ikaz edilmiştir. İstanbul ulema çevrelerinin bu teyakkuz haline karşın devletin tavrı ise hayli farklı olmuştur. Arşiv belgelerine göre devlet daha gerçekçi ve hukuka uygun hareket etmiştir. Yapılan taramalara göre XVI. yüzyıl boyunca merkezden Simavnalılarla alakalı sadece iki hüküm gönderilmiştir. 1570 ve 1571 yıllarında Varna Kadısına gönderilen hükümlerde⁵ Simavnalı olup şeriatı aykırı davranan, hırsızlık yapan ve bunun gibi suç işlediği kanu-

Emre ile alakalıdır. Ebussuud Efendi, Yunus Emre'nin “*Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç hûri, iste-yene ver sen anı bana seni gerek seni*” şiiri için de “*cennet hakkında dedikleri kelime-i şeni'a ve küfr-i sarıhtir, katilleri mubahtır*” diyerek tasavvufi manası ve derinliği olan bu şiiri yazan ve söyleyenlerin katli mubahtır demiştir. Elbette bu ve benzeri ifadelerle katılmamız mümkün değildir. Ancak ilmi kaygılarla burada kullanmak durumundayız.

- 4 Yukarıda olduğu gibi burada da dönemin siyasi şartları ve özellikle Safevi Devleti ile yaşanan sorunların bir yansıması olarak dini olmaktan ziyade siyasi kaygılarla söylenmiş ifadeler dikkati çekmektedir.
- 5 “Varna kazâsında şer’-i şerîfe aykırı iş yaptıkları ve hırsız ve harâmî oldukları sâbit olan Simavnalı vs. ehl-i fesadın küreğe konulmak üzere Ahyolu’da yaptıkları gemilere gönderilmesi. Mehmed Çavuş’a virildi. Fi 18 Ramazân, sene: 978 Varna kâdîsına hüküm ki: Hâlâ taht-ı kazânda ba’zı Simavnalı ve hırsız u harâmî ve ehl-i fesâd olup anun gibileri teftiş eyleyüp sahîh Simavnalı olup şer’-ı şerîfe muhâlif vaz’ı olanları ve hırsız u harâmîlikleri ve sâyir fesâdları zâhir olanları cem’ eyleyüp Ahyolu’da binâ olunan gemilere kayd ü bend ile küreğe gönderilmesinin emridüp buyurdum ki: Vardukda, te’hir eylemeyüp taht-ı kazânda anun gibi Simavnalı olup şer’-ı şerîfe muhâlif vaz’ları olduğu şer’le sâbit olanları ve sâyir fesâd ü şenâ’at üzere olup hırsızlukları ve harâmîlikleri sâbit olanları üzerlerine sübût bulan cerîmelerin mu-fassal ü meşrûh yazup ve sûret-i sicillerin Südde-i Sa’âdetüm’e gönderüp dahı ol asıl ehl-i fesâdı kayd ü bend ile Ahyolu’da binâ olunan gemilere gönderesin ki, küreğe konıla. Ammâ; bu bâbda mukayyed olup kendü hâllerinde olanlara dahlolunmaktan ve ehl-i fesâda hımâyet olunmaktan hazer idüp hakk-ı sarîha tâbî olasin.” BOA.MD.12/H.N:784/s.51-52.

nen ispatlanan biri varsa yakalanıp kürek cezasına çarptırılması buyruluyor. Ancak hükmün sonunda Varna Kadısı; “*Ammâ; bu bâbda mukayyed olup kendü hâllerinde olanlara dahl olunmaktan ve ehl-i fesâda humâyet olunmaktan hazer idüp hakk-ı sarîha tâbî’ olasin*” denilerek uyarılıyor. Yukarıda görüldüğü üzere ulemanın tüm betimlemelerine, haksız iddialarına, ikazlarına rağmen hiçbir Osmanlı yurttaşı sadece Simavnalı/Bedreddinî olduğu için cezalandırılmamıştır. Bilakis suç işlediği kanıtlanmadığı müddetçe yani “*kendi halinde*” olanlara dokunulmaması hususunda Sultan açıkça uyarıda bulunmuştur.

Çalışma konumuzun temel kaynağı olan ve Divân-ı Hümâyûn sicilleri olarak da bilinen Mühimme Defterleri Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından. Her divan toplantısında düzenli olarak kaydedilen siyasi, toplumsal, iktisadi ve idari kayıtların tutulduğu bu defterler bize bütün Osmanlı ülkesi hakkında tafsilatlı bilgiler sunmaktadır (Uzunçarşılı 1988: 79). İncelememiz kapsamında 1558-1571 yıllarına ait defterler 3, 12, 14 numaralı Mühimme Defterleri taranmıştır. Bunun dışında Ahmet Refik Bey’in *Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik* makalesinde yayımlanmış olanlardan da istifade edilmiştir. Osmanlı merkezî yönetiminin hukuku önceleyen ve objektif tavrını mahiyeti ne olursa olsun bölgeye gönderilen tüm hükümlerde görebilmek mümkündür. Tetkiklerimize göre muhalif dini hareketlerle ilgili XVI. yüzyıl boyunca İstanbul’dan Bulgaristan’daki çeşitli şehirlere sadece 12 hüküm gönderilmiştir. Bu rakam dahi esasında başlı başına devletin tavrını göstermesi adına bir göstergedir. Zira hem bölgedeki nüfusa oranla ne denli az olayın olduğu hem de devletin bu konuda ulemanın gösterdiği tepkiyi göstermediği rahatlıkla anlaşılmaktadır. En eskisi 1560 tarihli olan hükümlerin dört tanesi Varna Kadısına, ikişer tane Ahyolu ve Filibe Kadılarına birer tane de Burgas, Baba Kasabası ve Nevrekop Kadılarına gönderilmiştir. Daha önce önemle ifade edildiği üzere Kuzeydoğu Bulgaristan Sarı Saltuk’tan itibaren Babai ekolünün merkezi durumundaydı ve Şeyh Bedreddin’den sonra

“Varna kadısına hüküm ki; Hâlâ taht-ı kazanda bazı Simavnalı ve hırsız ve harami ve ehl-i fesat olub anun gibilerin teftiş eyleyüb sahih Simavnalı olub şer’-i şerîfe muhalif vaz’ı olanları ve hırsız ve haramilikleri ve sair fesadı zahir olanları cem’ eyleyüb Ahyolu’nda bina olunan gemilere kayd u bend ile küreğe gönderilmesin emr edüb buyurdum ki; vusul buldukda tehir eylemeyüb taht-ı kazanda anun gibi Simavnalı olub şer’-i şerîfe muhalif vaazları olduğu şer’le sabit olanları ve sair fesad ve şenaat üzere olub hırsızlıkları ve haramilikleri sabit olanları üzerlerinde sübut bulunan cerimelerin mufassal ve meşruh yazub suret-i sicillerin südde-i saadetime gönderüb dahi ol asıl ehl-i fesadı kayd u bend ile Ahyolu’nda binâ olunan gemilere gönderesin ki küreğe konula amma bu babda mukayyet olub kendü hallerinde olanlara dahlolunmaktan ve ehl-i fesadı himayet olunmaktan hazer edüb hakk-ı sarîha tâbî’ olasin.” BOA.MD.14/H.N:1310/s.890.

bu durum pekişmiştir. Gönderilen hükümler de bu durumla alakalı olup içerikleri ve devletin gösterdiği tepki oldukça önemlidir.

1560 tarihli ilk hükm⁶ göre; Balçık Kasabası Naibi, Kaligra Hisarındaki Sarı Saltuk zaviyesinden Mehmed isimli birini şikâyet etmiştir. Naibe göre bu kişi şeriata aykırı sözler söylemektedir. Merkez ise bu şikâyet üzerine, söz konusu kişinin iddia edilen sözleri sarf ediyor mu yoksa kendi halinde biri mi bunu araştırması ve bir rapor yazması için Varna kadısını görevlendirmiştir. 1560 tarihli bir diğer hükmün yine şikâyet üzere verildiği, şeriata aykırı davranıldığı iddiasının araştırılması görevinin yine Varna kadısına tevdi edildiği görülmektedir⁷. Varna kadısına aynı tarihle gönderilen bir başka hüküm ise, Akyazi'daki Baba tekkesinden bazı kimselerin tekkenin etrafında üzüm yetiştirip bunlardan şarap yapıp satmalarıyla alakalıdır. Ayrıca aynı kimselerin söz konusu suçlarının yanı sıra dine muhalif hallerinin tespit edilmesi ve çevrelerine huzursuzluk vermeleri nedeniyle yakalanıp İstanbul'a gönderilmeleri emredilmiştir⁸.

6 Varna kadısına: Keligra Hisarındaki Sarı Saltık Zâviyesi ıfık tâifesinin Ehl-i Sünnetten olup olmadığını bildirilmesine dair. Yazıldı. Za'im Mehmed Çelebi'nün-oğlu Mustafa'ya virildi. Fi 10 Safer sene 967 Kasaba-i Balçık nâ'ibinin imzâsiyle Südde-i sa'âdet'üme sûret-i sicil sunulup taht-ı kazâna tâbî' Keligra nâm hisârda vâkı' olan Sarı Saltuk zâviyesinde ıfık tâ'ifesinden Mehmed nâm kimesne Şer'-i Şerife ve dîn-i İslâm'a muhâlif ba'zı kelimât itdüğin bildürmüş. İmdi, bundan akdem Memâlik-i mahrûse' me hükm-i şerîfüm gönderilüp anun gibi zâviyelerde Şer'-i Şerife mug yir ehl-i bid'at olan ıfık tâ'ifesin komayasın diyü buyurulmuşdı. Eyle olsa buyurdum ki: Varcak, bu husûsa mukayyed olup göresin; mezkûr ıfığın arz olunduğı üzere Şer'a muhâlif kelimât itdüğü vâkı' midür, ne makøle kimesnedür? Andan gayn zikr olunan zâviyede sâkin olanlar ehl-i bid'at ıfık tâ'ifesi midür, yohsa Ehl-i Sünnet cemâ'at kendü hallerinde midür, niceüdür? Yazup bildüresiz. BOA.MD. 3 H.N. 418/s. 186

7 Yazıldı. Za'im Mehmed Beğ bin Mustafa'ya virildi. Varna kadısına ve ze'âmet tasarruf iden Nâzır-ı Emvâl olan Mehmed'e hükmü ki, cânib-i taht-ı kazânda olan tekyelerde ba'zı ehl-i bid'at ıfıklar cem'iyet üzere olub dalâlet ile fesad ve şenâ'tden hâli olmadıkları istimâ' olundu imdi bundan akdem memâlik-i mahrûsemde Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at şî'ân üzere olmayub bid'at ve dalâlet üzere olan ıfıkların men'î için ahkâm-ı şerife îrsâl olunmuş idi imdi ol emr-i hümâyûnum kemâkân mukarrerdir buyurdum ki, vardukda bu hususa dikkat ve ihtimamla mukayyed olub kazâ-i mezburda anun gibi tekyelerde Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at Mezhebi üzere olmayub bid'at ve dalâlet ve hilâf-ı şer' vaz' üzere olan ıfıkların men' u def' eylesiz hilâf-ı şer' kimesneye iş itdirmeyesiz memnû' olmayanları ismi ve resmi ile yazub 'arz idesiz sonra anlar hakkında emr-i celîlül'-kadrım ne veçhile sâdır olursa mücibi ile 'amel idesiz ammâ bu bahâne ile kendü halinde salâh üzere olan kimesnelere hilâf-ı şer' dahl ve tecâvüz olunmaktan ve kimesneden bu bahâne ile ahz u kabz olunmaktan ziyade hazer idüb tamam hakk üzere olasız. Fi 10 Muharrem sene 967, Ahmed Refik, a.g.e.,s.17-18.

8 Varna kadısına: Tekkeleri etrafına üzüm dikip içki yapan ıfıkların İstanbul'a gönderilmeleri hakkında. Yazıldı. Mezbûr Mehmed Çelebi'ye virildi. Fi Rebî'u'l-evvel sene 968 Varna k dısına hükmü ki: Hâliyâ Za'im Mehmed ile mektûb gönderüp Varna kazâsına tâbî' Sebve (?) nâm mevzı'da Akyazılı Baba Tekyesi'nde sâkin olan eşkiyâların ahvâli emr-i şerif mücebince teftiş olındukda zikr olunan kimesneye karîb olan kurâ ahâlisinden niçe Müslimânlar tekye-i mezbûreye serhad begleri hıdmet için vâfir kullar gönderüp zikr olunan kullar tekyenün etrafında bağlar diküp ve üzüm sıkup hamr idüp fîsk u fücürdan hâli olmaduklarından gayn, gelen levendâta hamr diyüp satup niçe fesâda sebep olur diyü haber vir-düklerinden mâ'adâ, tekye-i mezbûrede Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at vaz'ı üzere olan dervişler dahı veçh-i

Buraya kadar yer verdiğimiz hükümler görüleceği üzere dine aykırı tavırlarından ziyade aslında çevreye huzursuzluk veren, usulsüz işler yapan kısacası adi suçlar işleyen kişilerle alakalıdır. Hepsini için de önce iddianın araştırması istenmektedir. Yani dine aykırı iş yaptığı şikâyet edilmiş olsa bile peşin cezaların uygulanmadığı açıktır. Daha önce de değinildiği üzere, her hükmün sonunda şikâyetin asılsız çıkma ihtimali gözetilerek, kendi halinde olan ve isnat edilen suç ile alakaları olmayanlara dokunulmaması ikazı mutlaka tekrarlanmıştır.

XVI. yüzyıl boyunca konu ile alakalı Bulgaristan'a gönderilen hükümler arasında elbette daha ciddi boyutta suçların işlendiğini görmek mümkündür. Filibe ve Tatar Pazarı kadılarına gönderilen hükümler bu minvaldedir. Söz konusu kayıtlara göre İsa Halife, Osman Halife ve Mustafa Işık isimli kişiler Hurufî'dir ve çevrelerine de bu inancı anlatmaya çalışmaktadır. Faaliyetlerinden dolayı İstanbul merkeze şikâyet edilen bu kişiler hakkında çıkan hükme göre ilgili şahısların yakalanıp durumlarının tetkik edilmesi istenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde şayet şikâyetler sahih çıkacak olursa bu kimselerin İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir⁹ (Ahmed Refik 1932: 31-32). Şikâyete bahis olan hususlar Mevlana Mehmed tarafından araştırılmış ve Osman Halifenin Simavna şeyhi, İsa Halife ve Mustafa Işık'ın da onun müritleri olduğu belirtilerek bu kişilerin Hurufilik ile meşgul olup bu inancı etraflarına yaymaya çalıştıklarını yazarak suçlu olduklarına ve idam edilmeleri gerektiğine dair rapor hazırlamıştır. Fakat İstanbul merkezden bir hüküm daha gelmiştir ki burası çok önemlidir; idam edilmelerine dair ilk

meşrûh üzere haber virüp ale'l-husûs içlerinden Karaca Ali nâm ıshık harâmzâde olup cem'î-i zamânda fesâddanhâli olmayup ehl-i fesâd olmağın te'dib olunup birkaç günden sonra pervâne ve birkaç ıshık ile tekyenün şeyhi kul tâ'ifesinden olmak gerek diyü fâcîr kullar ile ittifâk idüp ahâlî-i tekye-i mezbûre emr-i riyaseti mezbûra bırakup külli fesâda bâ'is olmuşdur diyü arz itdüğü ecilden buyurdum ki: Mezbûrları yarar âdemlere koşup Südde-i sa'âdet'üme gönderesin. BOA.MD.3 / H.N. 1644/ s. 732-733.

- 9 Filibe taraflarındaki hurûf mezhebinden olanların tutuklanmalarına dair; Filibe ve Tatar pazan kadınlarına hüküm ki Hâlâ Filibe nahiyesinde Umur Oyaş dimekle maruf karyede İsa Halife ve Osman Halife nam kimesneler ve şeyhleri olub ve Tatar Pazan kazasına tâbi Mendis nam karyede Mustafa Işık dimekle maruf Işık Hurufî mezhebi olub müslümanları idlâl eylemekden hâli olmadıkları ilâm olunmagın mezkûr her kande ise hüsnü tedbir ve tedarikle ele getirüb dahi olvechile müslümanları idlâl iderse mukayyed ve mahbus süddei saadetime göndermen emir idüb buyurdum ki vusul buldukda bu hususa her birinüz tahtı kazânzıda olan müfsidlere bizzat mukayyed olub hüsnü tedbir ve tedarikle ele getirüb ol taraflarda şer'ile mühkem teftiş idüb ilhaletle müteallik husus zâhir olur ise mühkem kaydü bend idüb ve yarar âdemlere koşub bi-hasebî's-şer' üzerlerinde sübut bulan mevadların sureti sicilleri ile süddei saadetime mukayyed ve mahbus göndermeyince olmyasın mezburları ele gelmesi ziyade mühim olmuşdur Şöyleki ihmaliniz sebebi ile gaybet ideler asla bu babda beyan olunan özrinüz Kabul olmak ihtimali olmayub mülhidlere himayet eylemiş olursuz Ol takdirce azil ile konulmayub müstehkâm-ı itâb ve ikâb olursun ana göre hüsnü tedbir ve tadirle ele getürmek babında envai sa'yü ikdamınız zuhure getirüb babı ihtimamda dakika fevt eylemiyesiz (Süleyman Efendiye virildi) Fi 14 za 980 (1572).

raporun üzerine merkezden bir memur daha bölgeye gönderilmiştir. İkinci memurunda yine şikâyetleri tetkik etmesi ve ikinci bir raporun üzerine kararın verilmesi gerektiği bildirilmiştir¹⁰ (Ahmed Refik 1932: 36-37).

Söz konusu hükümler bize devletin ciddi bir cezai müeyyideyi uygulamadan önce ne denli hassas ve dikkatli olduğunu göstermesini açısından oldukça önemlidir. Simavnalılar hakkında birçok rapor, iddia olmasına rağmen devlet, tüm önyargılardan bağımsız hukuku en ince ayrıntısına kadar uygulamakta, yapılan şikâyetleri farklı farklı kişiler tarafından tetkik ettirerek en doğru sonuca varmak için gayret etmektedir. İddiaların, şikâyetlerin bu denli ağır olmasına rağmen de hükümlerin sonunda “*Lâkin bu behane ile vech-i meşruh üzre töhmetleri olmıyanlar mücerred celb ve ahz itmek için tutub hilâf-ı şer’-i serif iş olmakdan hazer idesin*” denilerek modern hukuktaki masumiyet karinesi gözetilerek memurların, suçları kesinleşmedikçe kimseye dokunmamaları emredilmiştir.

Osmanlı Devleti yeri geldiğinde idam cezasını uygulamaktan çekinmemiş hatta bunu resmi kayıtlarına geçirecek kadar da açık davranmıştır. Zira görüldüğü üzere adeta hukukun üstünlüğü ilkesi çerçevesinde hareket ederek dönemin kanunlarına daima riayet edilmiş, birçok tetkik ve incelemeden sonra ceza vermiştir. Mühimme kayıtlarında 1576 yılında Nevrekop kadısına gönderilen hüküm konumuz açısından oldukça kıymetlidir. Söz konusu hükme göre¹¹ (Ahmed Refik 1932: 35-36) Nevrokop’da Küçük Mehmed isimli birinin Hz. Muhammed için çirkin ve uygunsuz sözler sarf ettiğine

10 Filibe’deki hurufi mezheplerin cezalandırılmalarına dair. Filibe kadısına hüküm ki hâlâ filibe mahkemesinde naibü’ş-şer’ olan mevlâna Mehmed mektub gönderüb bundan akdem hükmü serif varid olub kazâi mezbura tâbi Umur Obası dimekle maruf karyede İsa Halife ve Osman nam kimesnelere esma ve ama olub Tatar bazarından mad nam karyeden Mustafa ışık dimekle maruf ışık hurufi mezheb olub müslümanları idlâl etmekden hâli olmadıkları ecilden kaydü bend ile irsal olunmak ferman olmağın mezburların ahvali teftiş olundukda merkuman İsa halife ve ışık Mustafa mürid olmuş bulunub ve Osman halife ele getirilüb Simav şeyhi sübüt bulduktan sonra kendü dahi iftirak idüb altı yıldır ki bu ilhad ve dalâlete düşdüm deyicek kendü hevasına tâbi olan ve hurufi mezhebler tefahhus olundukda ol mâkûle töhmetleri olanlar sicil olunub ve sureti defteri mühürlü Dergâhı muallâma irsal olunduğın ilâm idüb ve mezburların hevasına tâbi bazı müfsidler dahi olub şer’le ilhad ve dalâletleri sübüt bulanlara siyaset olunmak hususunda arz itmeğın buyurdum ki Hüseyin çavuş vardukda müşarünileyh çavuşum mübaşeret ile ol makule ilhadı hurufi itmekle töhmetleri olanları teftiş ve tefahhus idüb sübut bulanlar hakkında şer’le lâzım geleni icra idüb sipahi olub muhtacı arz olanları yazub bildiresin lâkin bu bahane ile vech-i meşruh üzre töhmetleri olmıyanlar mücerred celb ve ahz itmek için tutub hilâfı şer’-i serif iş olmakdan hazer idesin (Kurd Efendî’nin âdemine virildi) Fi 4 za 984 (1576).

11 Nevrekop’ta Hazreti Muhammed hakkında gayri münasib söz sarf eden Küçük Mehmed’in katline dair; Nevrekop kadısına hüküm ki bundan akdem nefsi Nevrekop’da Küçük Mehmed nam şaki Hazreti Risalet penah hakkında hâşâ bazı na-meşru’ ve na-seza kelimat itdüğü sebebden ahz olunub sual olundukda kabl-el ahz tövbe ve istiğfar eyledim deyu cevap eylemeğın hususu mezbur şer’le teftiş olunub eğer kablel ahz tövbe idüb tekrar iade etmedi ise tecdid-i iman olundukdan sonra küreğe gönderilüb eğer

dair şikâyet olmuştur. Böyle bir suçun cezası idamdır. Netice yapılan tetkik sonucunda suçu işlediği kesinleştikten sonra ise Küçük Mehmed tövbe etmiş ve bir daha böyle bir şey yapmayacağını söyledikten sonra idam hükmü kürek cezasına çevrilmiştir. Ancak tövbesini tutmadığı, suçunu tekrarladığı ispat edilirse idam edilmesine karar verilmiştir.

Benzer bir olay da Ahyolu'nda yaşanmıştır. İlgili hükme göre Bağçeli isimli biri peygamber olduğunu iddia etmiştir. Hatta iddiasını ileri götürerek *“ehl-i sünnet ve cemaatden ibadet üzere Müslümanlar yoh yere ac yürüsüz ve başınız yere döğersiz deyüb ve feraiz kitablarına saman ve kepek dürdür Samanı hayvan soyun ve kepeği kelb yir anı okıyan dahi hayvan ve kelbdır deyu”* diyerek Kuran-ı Kerim'i ve farz ibadetleri alenen aşağılamıştır. Araştırmalar neticesinde suçlarının sabit olduğu anlaşıldıktan sonra Bağçeli ve müritleri Resul ile İsa'nın idamına karar verilmiştir. Bu denli ağır bir suç işlemelerine rağmen suçluların itiraf edip; *“kâfirler idük hala İslâm'a geldük”* diyerek tövbe etmeleri üzerine idam cezası başka bir cezaya çevrilmiştir. Hükmün devamına göre ise bu kişiler cezalarını çekmek üzere başka bir yere götürülürken firar etmişlerdir. Bu seferde onların kaçmasına ihmali bulunanların cezalandırılması emredilmiştir¹² (Ahmed Refik 1932: 20-21).

kabl-el ahz tövbe etdüğün isbat idemeyüb veya tekrar iade idüb eyledüğü na-seza kavline mukır ise te'hîr olunmayub şer'le katl eylyesin.

- 12 Ahyolu'daki ıfık taifesinin takip edilmelerine dair; Ahyolu kadısına hüküm ki mektub gönderüb Ahyolu kazasında Hatun ili nahiyesinde dalâlet üzere ıfık tayifesi Bağçeli nam reisleri Tur nam ıfık hakkında hâşâ peygamberdir deyu itikad etdüğünden (maada) gayri ehli sünnet ve cemaatden ibadet üzere Müslümanlar yok yere aç yürüsüz ve başınız yere döğersiz deyüb ve feraiz kitablarına saman ve kepek dürdür Samanı hayvan soyun ve kepeği kelb yir anı okıyan dahi hayvan ve kelbdır deyu taannüd üzere olub makabiri müslimine yezidler makberisidir deyüb kendü meyitlerine aher makber ihdas idüb bunun emsali küfrü tamle hâliyyü'z zihn ümmî kavmi idlâl üzere olub nahiyei mezburda halkının ekseri mezburlara tâbi olub bi-gayri hakkın katli nüfusa ve ahz-ı mal'e sâ'iler olub kendü halinde zenciri za'f üzere olub anlarun şerrinden rahatleri olmyub sırran ve alâniyyen tefahhus olundukda kazıyye vechi meşruh üzere müşahade olundukda gayreti hak hücum idüb mezbur Bağçeli ve müridlerinden Resul ve İsa' ahz olunub kâfirler idük hâlâ İslâma geldük deyu mezburlar tövbe ve istiğfar etmekle kefile virülüb mezbur Bağçeli müridlerinden ve bazı hırsuzlanndan hassa reislerinden kereste almağa gelen Hüsam Reis ile ele getirilüb gönderilmek üzere iken gaybet idüb öte yaka kızılbaşlarından gelüb bunların arasında tavattun etmiş bir kara sakallı sureti hakda Boyacı Ahmed nam kimesnenin katline cem olub dururlar ol tuğyan (u) dalâlet üzere olanlar tahammül edemeyüb südde-i saadetime müteveccih oldukları arz eylemişsin imdi ol gaybet idenler dahi ele gelüb ahvalleri teftiş olunub arz olunan hususlar sabit olursa habsolunmaların emir idüb buyurdum ki vusul buldukda bu babda bizzat mukayyed olub mezkurlar ve gaybet edenleri behemehaâl yataklarına ve duraklarına ve bilcümle şer' ile buldurması lazım olanlara buldurub getirilüb ahvalleri hak üzere teftiş idüb göresin arz ettiğün üzere ann gibi ahvalleri sabit olanları muhkem habs idüb sureti sicillerin südde-i saadetime gönderesin sonra emrim ne vecihle sâdır olursa mucibi ile amel oluna fi 15 Saferül müzaffer 975 (Laz İbrahim Çavuşa virildi.) 1567.

Son iki hükümde görüldüğü üzere işlenen kabahatin hayli büyük olmasına ve kesinleşmesine rağmen söz konusu suçluların tövbe etmeleri idam cezalarının iptal edilmesi için yeterli olmuştur. Açıkça anlaşılmaktadır ki, devlet bu konularda suç ne denli büyük olursa olsun idam cezasını iptal edebilmek için adeta suçluya şans üzerine şans vermektedir.

Sonuç

XV- XVI. yüzyıllar konumuz itibariyle oldukça hareketli dönemlerdir. Balkanlardan Anadolu'ya devletin kaderini etkileyen olaylar yaşanmıştır. Şeyh Bedreddin isyanından sonra benzer dinî söylemlerden hareketle Şah Kulu ve Nur Ali Halife isyanları peş peşe patlak vermiştir. Asıl nedeni ekonomik olan ancak itici gücün dini söylemlerden geldiği bu isyanlar merkezi yönetimin benzer dini inanç ve ifadelerle yönelik hassasiyetini arttırmıştır. Öte yandan Safevi Devleti'nin Osmanlı lehine attığı her adımda bu tarz inanç değerlerine sahip zümreleri kıskırtacak söylem ve yöntemler kullanması devletin bu kesimlere yönelik dikkatini had safhaya çıkartıyordu.

Sultan ve yöneticiler devleti içeriden sarsan isyanlara, dışarıdan gelebilecek tehlikelere fikrî-dinî zemin oluşturan ve ekseriyetle halk inançları ve menkıbelerden beslenen bu tarz hareketlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu mücadelenin en yoğun yaşandığı zamanlardan biri olan XVI. yüzyıl boyunca merkezi yönetimin bütün tehdit ve risklere rağmen sergilediği tavır oldukça önemlidir. Konunun uzmanı ulema sınıfının ikazlarına, farklı yerlerden gelen *şikâyetlere* rağmen belgeler de açıkça görüldüğü üzere devlet, modern tabirle hukukun *üstünlüğünden asla taviz vermemiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere bazı kimselerin ısrarla ifade ettiği gibi Osmanlı yönetimi, kişi veya kişileri dini aidiyetine göre değerlendirip cezalandırmamıştır. Gelen her şikâyeti defalarca farklı kişilere tetkik ettirdikten sonra hareket edilmesini belirtmiştir. Hatta İslâm dinine yönelik sözlü saldırılarda bulunan ve haklarında kesinleşmiş idam kararı olanların dahi tövbe etmeleri halinde kararın uygulanmayacağını bildirmiştir.*

Söz konusu belgelerden açıkça anlaşılacağı üzere devletin farklı inançlara yaklaşımı çok nettir; ilgili inancın şeriata, hukuka, devlete yönelik bir tavır yoksa veya kişi inancını kendi halinde yaşıyorsa kesinlikle müdahale edilmemiştir. Ancak ne zaman ki inançlar siyasi söylemlere, isyanlara temel olmaya başlıyor o halde Osmanlı merkezi yönetimi gerekli tedbirleri almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri; 3,12,14.

İkincil Kaynaklar:

- Ahmed R. (1932), *Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, sadeleştiren Mehmet Yaman, İstanbul: Ufuk Matbaası.
- Balivet, M. (2000). Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, çev. Ela Gültekin. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ceyhan, S. (2012). Varidat, *TDVİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. c. 42, s.520-522.
- Crampton, R.J. (2005). *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dukas (1956). *Bizans Tarihi*, çev. Vladimir Miroğlu. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Düzdağ, M. E. (2012). *Kanuni Devri Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Hatlas. J.& Zyromski, M. (2011). Bucak'taki Gagauzların Hayatında Din. çev. Ramazan Adıbelli, *TÜBAR*, XXIX- Bahar, 533-549.
- Imber, C. (1979). The persecution of the Ottoman Shiites According to the Mühimme Defterleri, 1565-1585, *Der Islam*, LVI, 245-273.
- İbn Battûta Tancı (2004). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut. İstanbul: YKY, c. I
- İdris-i Bitlisî (2008). *Heşt Bihîşt*, haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Ankara: BETAV, c. II
- Karpat, K. (1994). Dobruca, *T.D.V.İ.A.*, C. 9, s. 482-486.
- Kiel, Machiel (1978). The Türbe of San Saltuk At Babadağ-Dobrudja, *G.D.A.A.D.*, 6-7, 205-225.
- Kiel, M. (2000). San Saltuk: Pioneer des Islam auf dem Balkan im 13 Jahrhundert, *Aleviler/Alewitler*, 1, 253-306.
- Mikov, L. (2008). *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü*, çev. Orlin Sabev, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Obolensky, D. (1948). *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manicheism*, Cambridge University Press.
- Ocak, A. Y. (1999). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2002). *San Saltık, Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Okiç, M. T. (1952). San Saltuk'a Ait Bir Fetva. *A.Ü.İ.F.D.*, 1(1), 48-58.
- Özgül, V. (2013). Sytzigian-Baba Syrgiannes-Baba Saruca, Saltuk et-Türki ya da Nam-ı Diğer San Saltık Hakkında, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 8, 133-178.
- Sadchikov, F. I., Dobruja, *The Great Soviet Encyclopedia*, 8, 333-334.
- Saygı, H. (2010). Şeyh Safi Buyruğu ve Rumeli Babağan (Bektaşî) Erkanları, İstanbul: Saygı Yayınları.
- Şücâ'eddin Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi (2010), yay. haz. Yağmur Say. Ankara: Sistem Matbaacılık.
- Tietze, A. (1988). "Sheykh Bâlâ Efendi's Report on the Followers of Sheykh Bedreddin". *Osmanlı Araştırmaları*, 12-13, 115-122.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Witteck, P. (1952). Yazijoghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 14(3), 639- 668.
- Yazıcızâde, A. (2017). *Tevârîh-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Tarihi]* yay. Haz. Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.